

сил, а у повоєнні роки з'явилося зоряне небо [8, 115]. При відбудові куполу попередній еліпсоїдний було замінено приплюснутим сферичним. У 1983 р. під час ремонту на банях було встановлено нові хрести, які зроблені у католицьких т. з. кардинальських формах.

Трьох-Анастасіївська церква є однією з найвидатніших в Україні комплексних пам'яток архітектури й монументального мистецтва доби історизму. Вона внесена до Державного реєстру нерухомих пам'яток України як пам'ятка національного значення.

Посилання

1. Райлян П. Старая Анастасиевская церковь в городе Глухове Черниговской губернии. // Соборный майдан. – 2004. – № 5.
2. Жукова С.П. До питання про благодійну діяльність Терещенків у Глухові // Збереження історико-культурних надбань Глухівщини (Матеріали другої науково-практичної конференції 17 квітня 2003 р.). – Глухів, 2003.
3. Храм Святых Трёх Анастасий в Глухове. Фотокнига. – К., 2005.
4. ДАЧО, ф 127, оп. 9, спр. 672, с. 33.
5. Вечерський В.В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: виявлення, дослідження, фіксація. – К., 2005.
6. Шишкіна Ю.А. Втрачена каплиця // Соборний майдан. – 2008. – № 6.
7. Коваленко Ю.О. Поховання М.А.Терещенко у Трьох-Анастасіївській церкві у м.Глухові // Збереження історико-культурних надбань Сіверщини (Матеріали третьої науково-практичної конференції 16 квітня 2004 р.). – Глухів, 2004.
8. Пуцко В.Г. Анастасіївська церква у Глухові // Історико-культурні надбання Сіверщини у контексті історії України (Матеріали п'ятої науково-практичної конференції 18-19 травня 2006 р.). – Глухів, 2006.
9. Фонди Національного заповідника «Глухів».

Терлецький В.В.
м.Шостка, краєзнавець

СІВЕРЯНИ – ДОСЛІДНИКИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ П.О.КУЛІША

З-поміж осіб, які вивчали і доносили до читачів сторінки життя П.О.Куліша, оцінювали його творчу спадщину, певна річ, не могло не бути вихідців із малої батьківщини письменника, або тих, хто найтіснішим чином були пов'язані з цим краєм – Сіверщиною, зокрема з Глухівським і Новгород-Сіверським повітами Чернігівської губернії. Вони були глибоко переконані у правдивості, пророчистості поетичних рядків Куліша:

*Не забудеш мене, поки віку твого, моя нене
Україно,*

*Поки мова твоя голосна у піснях, як срібло
чисте дзвенить.*

*На що глянеш, усюди згадаєш твого бідолашного
сина,*

*Туподумство людське моя нене, від тебе його не
заслонить [1].*

І заради цього сіверяни (С.І.Пономарьов, І.П.Славницький, М.В.Шугуров, В.П.Науменко, І.С.Абрамов, Д.І.Дорошенко, О.П.Оглоблин, Д.С.Каменецький) в міру своїх сил і можливостей робили святу справу, доносячи до найширших кіл земляків пам'ять про славного сина України.

За хронологією першим у цій когорті слід згадати конотопчанина, історика літератури, бібліографа Степана Івановича Пономарьова (1828-1913), який дописи до журналу «Киевская старина» інколи підписував псевдонімами «земляк із Глухова», «земляк из-под Глухова». У словнику «Земляки (Достопамятные уроженцы Черниговской земли), який Пономарьов готував протягом тривалого часу (вперше опублікований у «Черниговских епархиальных известиях», 1898, № 14), він, певна річ, не міг не назвати прізвище П.О.Куліша.

...Коли Пантелеймон Олександрович в «Записках о жизни Н.В.Гоголя», пославшись на розповідь одного із ніжинських учнів, згадав про журнал «Звезда», який видавався в гімназії, то С.Пономарьов висловив припущення (стаття «Нежинский журнал Н.В.Гоголя» // Киевская старина. – 1884 – № 5), що письменник-біограф Гоголя обмовився. На його думку, мова мала йти не про журнал «Звезда», а про «Метеор». Однак дослідники ХХ ст. довели, що все ж таки помилився ... сам Пономарьов [2, 183].

Дослідникам життя і творчості П.О.Куліша відомий його листи до Івана Петровича Славницького (близько 1831 – не раніше 1898) від 5 та 16 серпня 1849 р. На першому листі, рукописна копія якого зберігається в Інституті рукопису ЦНБ ім.В.І.Вернадського НАН України, мається напис: «Отметка Славницкого карандашом: первое письмо ко мне, лично еще не знакомому. Я был гимназистом в предпоследнем классе, а он в ссылке, в Туле» [3, 564].

Згодом І.Славницький на прохання біографа Куліша В.Шенрока так описав початок їхнього знайомства: «Я очень желал познакомиться с ним... Раз понадобилось посоветоваться с ним по одному щекотливому для меня вопросу, и я, еще не выдав его лично, письмом просил его принять меня» [3, 565]. У тому першому листі Куліш зауважив, що «не на всякую услугу станет у меня великодушия», що «занят своими делами очень сильно», проте все ж запросив Славницького до себе на ранок.

Відтоді взаємини Куліша і Славницького підтримувались тривалий час. Коли Іван Петрович навчався в Медико-хірургічній академії (С-Петербург), то радив: «Простой народ в Малороссии хорош, но для этнографа, а не для медика». Певно, вже тоді виникла у Славницького

думка працювати саме на Україні. Куліш допоміг приятелю, зредагувавши один із його перекладів.

Зустрічаючись у столиці з автором «Чорної ради»десь у середині – другій половині 50-х років XIX ст., І.Славницький залишив вельми мальовничий і детальний опис статури і внутрішнього світу письменника: «Красивый шатен, высокого роста с карими наблюдательными и ласковыми глазами, он приближался к чистому малорусскому типу. Говорил превосходно – речь лилась плавно и отличалась образностью и нередко добродушным юмором, голос приятный. К[улиш] не курил и не пил, кроме стакана слабого вина; работал без устали и не давал себе обычного отдыха, вместо которого занимался ручным трудом или подбирал и обрабатывал материалы для других историч[еских] работ. Общества многолюдного и малознакомого избегал...В людях он ценил преимущественно нравственные достоинства. Сам безукоризненно честный и искренний. Он волновался при малейшем проявлении фальши, черствости и неосмысленной рутины. Домашнее ли воспитание или позднее изучение Нового Завета прочно привило ему религиозное чувство. И он был рьяным противником материалистических взглядов и отрицания идеалов. Целомудрие и нечто вроде женственности придавало особенную прелесть этому энергичному деятелю, и его обаянию подчинялся я не один» [4, 103-104].

Іван Петрович також описав засновану П.Кулішем українську друкарню в Петербурзі і вказав на причини (на його думку) її продажу письменником.

Пантелеймон Олександрович неодноразово писав своєму знайомому і у листі від 13 лютого 1855 р. радив: «Не пропустите случая выучиться польски говорить и читать». Збереглися листи від 12 березня 1862 р., 3/15 травня 1869 р. з Богемії; 18/30 травня 1869 р. з Праги.

Осівши на Україні, І.П.Славницький, який проживав у Глухові, 1890 р. відвідав Куліша на його хуторі Мотронівка під Борзною і помітив у письменника «...раздражение и признаки мизантропического настроения. Скорбью веяло во время нашей беседы о пережитом» [4, 419]. Ще б пак! Хіба легко було Кулішеві пережити пожежу в Мотронівці 6 листопада 1885 р.? Хіба не гнітила його загибель від вогню найціннішого для нього – частини рукописів, багатой кореспонденції?

На початку 1895 р. І.П.Славницький у листі до Куліша висловив бажання приїхати до нього влітку, на що письменник відмовив, бо був надто зайнятий перекладом Біблії, який мусив закінчити «до переселення на лоно Авраамово». Це й сталося у лютому двома роками пізніше.

І.П.Славницький залишив нам «Воспоминания о П.А.Кулише», в яких писав: «В 1870 и позднее, проживая в Глухове, я посещал его в хуторе». Окрім

цієї згадки кулішезнавці нічого не сповіщають про глухівський період життя лікаря. Автор статті у «Черниговских епархиальных известиях» за 1893 р вдалося знайти запис, у якому сповіщалося, що до січня того року членом Глухівського повітового відділення Чернігівської епархіальної училищної Ради був інспектор народних училищ п[ан] Славницький. На жаль, у цьому джерелі не називається ім'я та по-батькові [2, 40].

В історії Глухова особливе місце займає Микола Васильович Шугуров (1843-1901). Саме він був ініціатором заснування у місті краєзнавчого музею [5]. За заповітом його дружиною було передано до Глухова чимало місцевих старожитностей, які лягли в основу музейної колекції [6].

Гліб Лазаревський помилково назвав роком народження М.В.Шугурова 1838 р. і вважав його позашлюбним сином Івана Рубця, «передостаннього представника колись багатющого козачого роду Рубців, потім значно збіднілого» [7]. Матір'ю хлопця була «кріпачка Рубця, молоденька артистка власного театру, яка померла родами».

Микола Шугуров (за іншими даними) зростав у родині вітчима Опанаса Івановича Гришанова в с.Кореньок на Глухівщині. Сюди він приїздив і в зрілі роки. Саме тут у 1876 р. ним були написані такі рядки:

*Лунным светом озаренная,
Тихой летнею порой
Спит деревня, утомленная
От работы трудовой.*

*Пережитое, далекое
Пред очами вдруг встает,
Мучит сердце одинокое
И покоя не дает [8].*

У 1861 р. М.Шугуров зі срібною медаллю закінчив курс Новгород-Сіверської гімназії. 1899 р. на сторінках «Киевской старины» (№ 9) вийшла його стаття «У могил П.А.Кулиша и В.М.Белозерского», а в додатку – «Сведения о П.А.Кулише, извлеченные из аттестата о службе его, выданного из департамента общих дел министерства путей сообщения 20 августа 1875 г.». Ці матеріали нині широко використовуються кулішезнавцями.

Відвідавши Мотронівку у травні-червні 1899 р., М.В.Шугуров залишив опис вже останнього будиночка Кулішів на їх хуторі, який після пожежі 1855 р. письменник перейменував на Ганнину Пустинь. Поселення дійсно стало глухою місцевістю, їх скитом. «Я увидел перед воротами скромный деревянный домик под соломенной крышею, с двумя крыльчками, между которыми на двор выходят четыре окна. По обеим сторонам двора расположены надворные постройки, и, кроме того, с правой стороны дома находится колодец с журавлем, а с левой выглядывает из сада группа

красивых каштанов: прямо же перед домом, посреди двора, возвышается стройный тополь» [4, 422].

Коли вже на рубежі ХХ-ХХІ ст. Міжнародним благодійним фондом Пантелеймона Куліша (голова фонду – відомий державний і політичний діяч І.С.Плющ) відроджувалися мотронівські святині, то став у пригоді саме цей опис М.В.Шугурова.

Тоді ж, у 1899-му, М.В.Шугуров зробив знімки хати та могили письменника і сфотографувався тут разом з В.В.Тарновським та О.М.Лазаревським.

До останніх своїх днів Микола Васильович дбав про збереження спадщини П.Куліша і 8 вересня 1902 р., за два місяці до смерті, писав О.Лазаревському: «Коли я був з Вами в Липовому Розі, Ви так поквапили мене з поверненням, що я не встиг розпитати коє про що Ольгу Платонівну Макарову (дружина М.Я.Макарова (1828-1899), співробітника журналу «Современник», ім'я якого «Миколай М» Куліш взяв для своїх публікацій як псевдонім, коли ще заборона друку не була з нього знята – В.Т.). Побувавши там ще раз, я довідався, що в цієї Ольги Платонівни є велика маса листів Миколи Як[овича] Макарова від Куліша» [2, 174].

М.В.Шугуров підтримував дружину письменника після його смерті. Десь між 16 і 24 квітня 1900 р. вона писала І.Л.Шрага: «Од [добродія] Шугурова получила я в дар кілька його брошурок, і я своїх близьких обдарувала. Обіцяє літом з дружиною приїхати. Спасибі, спасибі; усі достойні люде мене жалують» [9].

Наступним земляком-дослідником життя і творчості П.О.Куліша був уродженець Новгород-Сіверського Володимир Павлович Науменко (7 19 липня 1852 р.), батько якого, Павло Осипович, протягом 1848-1856 рр. очолював місцеву гімназію – альма-матер письменника. Тут у Новгород-Сіверському пройшло (1852-1856 рр.) дитинство Володимира, який потім завдячував батькові «за відчужання в душі української стихії». Вихованець Другої київської гімназії (1861-1868 рр.), університету св.Володимира в 1893-1906 рр. був головним редактором журналу «Киевская старина», з 1906-го і до закриття входив до київської «Просвіти». Вважається, що саме він опублікував у «Киевской старине» (1899, № 7, С. 6-8) лист П.О.Куліша до М.О.Максимовича (1841 р.).

У 1904 р. у цьому журналі (№ 2, С.239-256) Володимир Павлович під криптонімом «В.Н.» друкує матеріал «П.А.Кулиш и его сотрудничество в «Искре» 1895 г.» – передмову до публікації оповідань П.Куліша «На почтовой дороге в Малороссии» і «Сельский философ». Далі з-під його пера виходить праця «Кулиш Омелькович Панько. Дзвін, староруські думи й сьпіви. Женева, 1893. 239 с.». Цей критичний відгук з'явився також у «Киевской старине» (1892, № 5, С. 303-306).

Життя людини, яка писала, що «ні одної хвилини

власної не маю, а іноді доводиться спати тільки 4 години щодня – і так по цілих тижнях», обірвалося трагічно. Міністра освіти гетьманського уряду заарештували в день народження. 8 липня 1919 р. на колегії ЧК йому було винесено вирок «розстріл», який виконали протягом 24 годин [10].

Постійно і плідно займався вивченням життєвого шляху П.О.Куліша його земляк, уродженець містечка Вороніж Глухівського повіту І.С.Абрамов (1874-1960). Вже в одній із перших своїх значних праць – етнографічному нарисі «Черниговские малороссы. Быт и песни населения Глуховского уезда», спочатку опублікованому в журналі «Живая старина» (1905, вип. 3-4), бачимо вплив засновника українського правопису, зокрема («кулішівки» письменника) на коло його зацікавлень та досліджень. Засвідчуючи, що незважаючи на заборону української мови Емським указом 1876 р. потяг жителів до рідного слова не вмирав, Іван Абрамов наголошував: «Інколи ж кому-небудь із нас траплялося добути українську книжку. Щасливий володар «Чорної ради», «Гайдамак»... виходив на вулицю, сідав «на колодки» й читав уголос, і незабаром навколо читця збиралася мало не вся вулиця: враження було величезне. Чулися співчутливі зауваження; радісною посмішкою освітлювалися обличчя слухачів при звуках рідної мови».

Не випадковим є той факт, що 1930 р. І.С.Абрамов отримав від М.В.Білозерського видання «Чорної ради» 1857 р., про що й зробив відповідний напис на титульній сторінці. Примірник має дарчий напис П.Куліша: «Коханому землякові Василю Антоновичу Унтілову» [11, 99]. Цю особу кулішезнавцям ще не вдалося визначити, а Микола Васильович Білозерський – другий син приятеля П.О.Куліша Василя Михайловича Білозерського (1825-1899 рр.). Микола отримав ім'я на честь свого хрещеного батька, відомого історика М.І.Костомарова, а хрещеною ж матір'ю була дружина письменника О.М.Білозерська-Куліш [12].

У листі до редакції журналу «Україна» І.С.Абрамов дещо повідомив про М.Білозерського: закінчив лісний інститут, на 1925 р. проживав у м.Ленінграді. Це було добре відоме земляку Куліша, бо й він сам жив тут, будучи з 1914 р. дійсним членом Російського Географічного товариства. Він активно співробітничав з журналом «Краеведение», мав книжкову лавку на Петроградській стороні (Большой проспект, буд. 4) [13]. На рукописі І.Абрамова «К характеристике среды, из которой вышел П.А.Кулиш» читаємо примітку: «И.С.Абрамов. Ленинград. Просп[ект] Маклина (б.Английский), д. № 3» [11, 100].

І.С.Абрамов на основі вивчення «Родословной книги Черниговского дворянства» Г.Милорадовича десь у 1920-х роках уклав графічний родовід Білозерських, можливо дещо запозичивши із розповідей М.В.Білозерського. Розписане

земляком П.Куліша «Генеалогічне дерево Білозерських» нині зберігається в інституті рукопису ЦНБ ім.В.І.Вернадського НАН України (ф. 10, од.зб. 4876).

У 1905 р. І.С.Абрамов надрукував невеличке повідомлення «Дед П.А.Куліша» (Киевская старина. – 1905. – № 5. – С. 157), проте тут помилився, назвавши батька письменника «Якович», тоді як він був «Андрійович». Згодом у статті «Розшуки про П.О.Куліша й його батьківщину» [14, 46] він виправив цю помилку: «Яків Іванович Куліш, який підписувався «дворянин сотенный атаман Яков Кулеш» – це брат діда письменника». Чи не була ця стаття намаганням І.Абрамова також скласти родовід Кулішів, бо, як повідомлялося вище, укладав матеріал «К характеристике среды, из которой вышел П.А.Кулиш. Письмо из местечка Воронеж Черниговской губернии»?

Стаття «Розшуки про П.О.Куліша й його батьківщину» цікава багатьох аспектах. І.С.Абрамов пояснив деякі деталі місцевого матеріалу, які лягли в основу написання етнографічних нарисів Куліша «О том, что случилось с казаком Бурдюком на Зеленой неделе», «О том, отчего в местечке Воронеж высох Пешевцов став». У своїй статті І.Абрамов описав хутір П.Куліша: «Садибні будівлі давно вже знесено, і лише старі тіняви осоки та липи та здичавілі яблуні і груші позначають те місце, де був садок та садиба. Під цими яблунями та тінявими липами поховано батька П.О.Куліша – Олександра Андрійовича» [14, 45]. Наприкінці 20-х років ХХ ст. за ініціативи І.С.Абрамова воронізький гурток краєзнавців поставив дерев'яну огорожу навколо цієї могили. На початку 1950-х років місце колишньої садиби розорали. Зник і дубовий хрест на могилі батька письменника.

Травневими днями 2005 р. тут прокотилися хвилі 6-го загальнонаціонального конкурсу «Українська мова – мова єднання». Біля паростків Кулішевих лип було споруджено альтанку у вигляді дзвону, дзвону по пам'яті Пантелеймона Куліша. Відтоді щорічно тут відбуваються читання.

Говорячи про дослідження І.С.Абрамова, слід згадати і його статтю «Автограф П.Куліша» [15].

Край П.Куліша вважав своєю батьківщиною відомий історик Дмитро Іванович Дорошенко (1882-1951 рр.). Він писав: «Дорошенків хутір – моє рідне гніздо – лежить хоч у Глухівському повіті, але на самій межі Новгород-Сіверського, так що частина поля і всі городи вже в Новгород-Сіверському повіті. Хоч я родився у Вільні, де служив мій батько, але дитячі роки я провів на хуторі і об'їздив тоді пасіки мого діда, а потім дядька, які всі стояли в Ногородс[іверському] пов[іті], так що я буквально з'їздив всю лівобережну сторону повіту й знаю кожне в тій стороні село. А самий «новгородок», чи просто «город», як у нас звали, це був для нашої

родини в усіх смислах осередок: у гімназії вчився мій дід, учень випуску 1820 р., мій батько і його шість братів, і перше місто, яке я свідомо побачив (бо з Вільна мене вивезли малим), був цей самий «город», і його чудова панорама з-за Десни й досі стоїть у моїй уяві» [16, 81-82].

Здається саме у цьому нарисі Д.І.Дорошенко вперше назвав прізвище Куліша: «До історії нашої культури Новгород-Сіверська гімназія вписала своє ім'я тим, що у ній вчилися: Михайло Максимович, Панько Куліш, Михайло Чалий (біограф Шевченка), Кость Ушинський і кілька менш видатних діячів» [16, 83].

Навчаючись у Петербурзі, Дмитро Дорошенко згадував: «Он по тім боці Неви, супроти Зимового царського палацу, – Петропавлівська фортеця, де сконав гетьман Полуботок і де сиділи пізніше кирило-мефодіївські братчики: Шевченко, Костомаров, Куліш» [25].

Ще в ті студентські літа майбутній історик написав огляд про життя і творчість П.О.Куліша, а з часом з-під його пера народилися праці «На громадській роботі (Про Пантелеймона Куліша)» (СПб., 1906, 2-е видання – К., 1918), «Куліш (10 років зо дня смерті)» // Киевская старина – 1907 – № 2), «П.О.Куліш. Його життя і літературно-громадська діяльність» (К., Просвіта – 1918), «П.О.Куліш. Огляд його життя й літературної та наукової праці» (Берлін, 1923), «Пантелеймон Куліш» (Лейпциг, 1923).

У своєму листуванні (особливо до дружини покійного Б.Д.Грінченка Марії Миколаївни) він часто згадував чи то посилався на Куліша. Коли у другій половині 1925 р. була піднята справа про українській правопис, Д.Дорошенко висловив думку: «Я би стояв за нашу реформовану Кулішівку та й край! Це й найпростіше і найлегше» [18], і констатував, що «Граматку» Куліша, мов святиню, берегли на Україні по селах з покоління в покоління [2, 158].

Певна річ, що Д.І.Дорошенко не міг не відвідати могилу П.О.Куліша на Борзнянщині. До згаданої праці «На громадській роботі (Про Пантелеймона Куліша)» він заніс запис: «Над могилою Куліша стоїть поки простий чавунний хрест, збудований коштом Василя Тарновського, а на ньому прибита мідяна дошка з написом «Се спочиває український писатель, перекладач Святого Письма на українский язык Пантелеймон Александрович Куліш. Родився року Божого 1819, переставився 1897». Вдова Куліша поставила ще високого дубового хреста, а на ньому прибитий по козацькому звичаю спис з білою хустиною».

У наш час до 170-річчя від дня народження дружини П.О.Куліша вийшло в світ гарне видання «Ганна Барвінок» (К., 2001). На нашу думку варто було б увести до нього (адже там є розділ «Ганна Барвінок в літературно-мистецькій критиці») дещо з

цієї праці Д.І.Дорошенка і, безперечно, його спомин «Пам'яті Ганни Барвінок» (Рада – 1911 – № 164, 26 липня / 8 серпня).

До праці «На громадській роботі» Дмитро Дорошенко увів вірш М.Чернявського про Пантелеймона Куліша:

*Він спить... і сон його могили
Клени і липи стережуть,
Що за життя не раз манили
Його в їх захист заглянуть...*

*Гаряче серце, сміла воля
Його над людьми підняли
І ми йому – всіх славних доля –
Вінець терновий заплели...*

*Але мовчить... Ні в однім слові
Струна журби хай не гучить –
Не місце нашій тут розмові, –
Вкраїни мученик се спить...*

Так, Куліш був і апостолом, і мучеником рідної України. У двотомнику творів М.Ф.Чернявського, виданого за радянського часу (1966 р.), де мовиться, що письменник «помер 1946 року» (насправді ж він був репресований 1939 р.), цієї поезії марна справа шукати. Цей син півдня України, запрошений на початку 1901 р. М.М.Коцюбинським до Чернігова на статистичну роботу, неодноразово відраджувався до Глухова, де мешкав тривалий час, на батьківщину Пантелеймона Куліша – містечка Вороніж. У той глухівський період М.Чернявський написав ряд творів, які увійшли до циклу «По землях Сіверянських». А найперше – розповів своїм читачам про П.О.Куліша в спогадах «Червона лілея», оповіданні «Напередодні» (останнє присвятив «Пам'яті великого і незабутніх»). Разом з Михайлом Коцюбинським і Борисом Грінченком уклав і видав у Києві альманах «Дубове листя», присвячений пам'яті П.О.Куліша.

Життя поєднало П.О.Куліша ще з одним уродженцем Глухівщини – Данилом Семеновичем Каменецьким (1830-1881 рр.) – особою, про яку Пантелеймон Олександрович 1 лютого 1858 р. писав Тарасу Шевченку: «Пиши-таки сюди (до Петербурга – В.Т.)... Листи получатиме тут мій секретар, він же й хазяїн, і коректор, й издатель Каменецький... То він, прочитавши всякий лист так зробить, як і я, і грошенят тобі про нужду вишле... Чого тобі треба од Каменецького, чи книжку яку, чи справку, то все пиши до мене в Петерб[ург], а він за мене все тобі зробить ще краще од мене» [19].

Данило Каменецький був управителем друкарні П.О.Куліша в Петербурзі. З часом їх стосунки зіпсувалися. Глухівчанин не залишив спогадів про письменника, однак їх листування 1857-1865 рр., опубліковане О.М.Лазаревським (Киевская старина – 1898. – №№ 5-6, 7(8), 12), є цінним джерелом у

вивченні тернистого шляху П.Куліша на теренах української історії, красного письменства.

Значний внесок у висвітлення сторінок життя і творчості видатних уродженців Глухівщини зробив в «Енциклопедії українознавства» провідний історик ХХ ст. О.П.Оглоблин (1899-1992), рід якого за кровним батьком М.М.Мезько походив з Новгород-Сіверщини ще з середини ХVІІ ст. Про це Олександр Петрович писав так: «За свою батьківщину я змалку вважаю Сіверщину, землю всіх моїх предків. Я любив і люблю цю землю. І в мене рано прокинувся інтерес до її минулого» (Сіверщина в долі істориків та в історичних дослідженнях – К. – Новгород-Сіверський, 1996 – С.7). В «Енциклопедії українознавства» (Т. IV, 1962 р.) він опублікував статтю «Куліш Пантелеймон», у праці «Люди старої України» (Острог – Нью-Йорк. – 2000) назвав його «велетнем української культури», послався на працю Д.І.Дорошенка «Пантелеймон Куліш» (Лейпциг – 1921); згадував письменника з Глухівщини як учителя-наставника синів глухівського маршалка, тобто повітового предводителя дворянства в 1831-1841 рр., статського радника Дмитра Федоровича Красовського.

Посилання

1. Куліш П. Твори в двох томах. – К., 1989. – Т. 1. – С. 233.
2. Терлецький В. Розіллюсь по ріднім краю (П.Куліш у взаєминах із земляками) – Суми, 2006.
3. Куліш П. Повне зібрання творів. – К., 2005. – Т. 1. – С. 564.
4. Нахлік Е. Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель. – К., 2007 – Т. 1.
5. Терлецький В. Згадаймо Шугурових // Сумщина. – 1993. – 4 березня; Терлецький В. І знову про музей у Глухові та дещо інше // Червоний промінь. – 1993. – 5 червня.
6. Археологический музей в г.Глухове // Киевская старина. – 1903. – № 5. – С. 105-107.
7. Лазаревський Г. Київська старовина // Українська література. – Уфа-Київ, 1943 1944.
8. Майский Н.В. Думы и песни. – СПб., 1882. – С. 27-28.
9. Київ. – 2007. – № 7-8. – С. 135.
10. Панкова Е.В. Володимир Науменко (1852-1919) // Український історичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 90-102.
11. Терлецький В. Пантелеймон Куліш та його воронезьке оточення у дослідженнях І.С.Абрамова // Сіверянський літопис. – 2005. – № 6.
12. Барабаш Н.О. Рід Білозерських і культурний світ України ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2007. – С. 64.
13. Терлецький В. Дослідник з Воронежа. – Суми, 1997. – С. 22.
14. Науковий збірник Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови. – К., 1931. – Кн. III.
15. Більшовицька зброя. – 1944. – 6 червня.
16. Сіверянський літопис. – 1995. – № 1. – С. 81-82.
17. Українська культура. Лекції за ред. Д.Антоновича. – К., 1993. – С. 527.
18. Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії. – К., 1996. – С. 250.
19. Листи до Траса Шевченка. – К., 1993. – С. 105.